

Máráról beszélgetek apámmal

N agyon vágytam arra, hogy hatéves koromra elvesztett apámmal felnőttként beszélhessek. Hogy, hogy nem, néhány éve sikerült őt feltámasztanom. Erről a különleges eseményről az ÉLET ÉS IRODALOM hasábjain be is számoltam.¹ Ezt a közlést az olvasók az írói fantázia ötletének tekintették, és nem váltott ki különösebb izgalmat. A feltámadás nem várt problémáival csak én szembesültem. Családom Mihályi Ödön megjelenését egy ügyes szélhámos pénzszerzési kísérletének tekintette, de mivel nem került sokba, meg amúgy kedves pasinak találták, megbékéltek vele. Az öregúr bolondériája, hát legyen. Dönyike élettársát, aki amúgy két lábán álló pszichológusként elég jól keresett, és apám gondozását is magára vállalta, szintén befogadtuk magunk közé. Én ugyan kötelességemnek éreztem, hogy elmondjam a fiatalasszonynak, hogy itt valóban az emberi ész határain túlmutató csodával van dolgunk, ő azonban annyira belezúgott ebbe a kapcsolatba, hogy bár tudatának józan eszével ő sem hitt el egy szót sem a neki előadott történetből, közölte velünk, ha ezt a marhaságot Dönyike is így akarja hinni – neki mindegy, elhiszi, amit mondunk. Dönyike nála lakott, a mi életünk Annával, a feleséggel folyt tovább zavartalanul, fiam, unokáim felnőtt emberek, éltek a maguk életét.

A külvilág számára Klári azzal legalizálta szerelme földi jelenlétét, hogy közölte, ez az a jóképű magas, karcsú fiatalember, aki rég eltűnt az életéből, és most újra előkerült. Mint hogy első férjét Klári még akkor szerezte, amikor szüleivel Argentínában élt, és ott is zabálták meg a piranhák, amikor a fiatalember a nagy hőségben úszni próbált egy békésen hömpölygő folyóban. Az eltűnés története módosult, amikor apám feltűnt a pszichológusnő oldalán. Klári ettől kezdve mindenkinek azt mondta, hogy férje valójában elhagyta őt egy szép bennszülött lány kedvéért. Később azonban rájött, hogy Klári nélkül nem tud élni, és kemény kalandok után visszatért hozzá Budapestre. Ez a narratíva sem volt könnyen elhithető. De a barátok tudomásul vették. Dönyikét hamar megszerették, és nem kíváncsiskodtak. Akkoriban még nem tanultak spanyolul, és nem is buktatták le apámat, hogy bár a története szerint hosszú éveket töltött spanyol nyelvterületen, meg sem tud mukkanni Cervantes nyelvéen.

Apámat inkább az zavarta, hogy az idióta Kreisblau Zalamér nevet kell használnia. (Még-hozzá Zalamér!!! Mindjárt le is rövidítettem Zalára, bár ez se sokkal elviselhetőbb.) Ifjú korára kellett gondolnia, amikor hivatalosan Schwartz Ödönnek hívták, de ő már az első megjelent írásait is Mihályi Ödönként szignálta. Elég hamar el is fogadtatta magyarosított

* 2006. november 30-i számban.

vezetéknevét. Jellemző, hogy az arisztokrata családoktól eltérően, a zsidók számára a vezetéknev nem megőrzendő szentség. A biblia szereplőinek is csak keresztnévük van, Ábrahám, Izsák, Ábel vagy Ádám. Egy arisztokrata számára a vezetéknev a birtokolt föld nevére, a család ősi eredetére, nemesi rangjára utal, Széchenyi, Eszterházy. Már a Schwartz is József korabeli, felvett név volt, asszimiláns vezetéknev. Akkor a zsidók németekké akartak válni. A nagyapák még német vezetéknevet viseltek, az apák magyarítottak. Nem véletlen, hogy az elszlovákosodott Kassán a megmaradt Schwartzok már mind szlovák nevet viselnek. A törzsi szellem elmúltával már minden Schwartz gyereknek más lett a vezetékneve (Sitar, Bogdan).

Amikor még csak tudat alatt vágyódtam arra, hogy apámmal beszélhessek, egy pillanatra sem villant át az agyamon, hogy feltámadása milyen problémákat támaszthat. Konok materialistaként nem hittem, hogy feltámadása valósággá válhat, tehát egy ilyen, minden fizikai törvénynek ellentmondó esemény következményeit nem is latolgathattam. Apám harmincéves fiatal férfiként jelent meg előttem, ahogy gyerekkoromból emlékeztem rá, ahogy a róla készült fényképeken láthattam őt. Szobám falán most is ott lóg festő barátjának, Quittner Károlynak róla készült olajképe. Én meg nyolcvan egynéhány évesen ültem vele szemben. Persze ő is meglepődött. A feltámadásra ő sem készült fel, engem meg utoljára hatévesen látott.

Korábban már elbeszéltem, hogy amint tudatára ébredt helyzetének, eszméletlenül dühös lett rám, hogy miért nem hagytam őt békében nyugodni a föld alatt. Most meg újra szembe kell néznie a régi gonddal, író voltának útvesztésével, és az új gondokkal, hogy már egyetlen kortársa sem él. Se anyám, se a régi barátok. Az sem vigasztalta, hogy már én sem vagyok sokkal jobb helyzetben. Én időközben már olyan sok éves lettem, hogy az én régi embereim is eltűntek mellőlem. Mondtam neki, vigasztalásul, akárhogy is van, élni mindenképpen jó. Ezt azért, az első elfogyasztott borjúpörkölt után elég hamar belátta. Az eltűntek helyett meg itt vannak az új csávók, hogy unokáim szóhasználatával éljek. Meg itt vagyok én is neked.

Kettőnk kapcsolata aztán sajátosan alakult. Apának kellene éreznem magam veled szemben – magyarázta –, de erre már akkor is alig voltam képes, amikor egy négy-öt éves muksóval álltam szemben. Most meg mit kezdjek egy aggyastyánnal? Ne haragudj, hogy ilyet mondok, de hogy legyen harmincévesen egy vén pátriárkának az apja?

Aztán mégis jól alakult a kapcsolatunk. Én már elég bölcs voltam ahhoz, hogy minden haragját, dühöngését kellő derűvel fogadjam, és szép lassan egyenrangúakká, barátokká váltunk. Ahogy a dolgok alakultak, csak nekem tárhatta fel magát teljes őszinteséggel, és én sem beszélhettem mással olyan nyíltan és őszintén, mint vele. Engem meg ropantul izgatott, hogy egy „élő” tanúval beszélhetek az 1900-as évek első évtizedeiről, amikor még nem is éltem, illetve buta kissrác voltam. Olyan dolgokról, történésekről, emberekről hallok, akikkel maximum akkor találkozhattam, amikor a szülők bemutatnak azzal, hogy köszönj szépen a bácsiknak, néniknek, és rögtön utána visszaküldtek a szobámba.

Mostanában sok szó esik Márairól, aki valaha apám ifjúkori barátja volt, együtt csinálták végig a Monarchia széthullását, ott voltak a Károlyi Mihályt éltető tömegben, majd lelkes hívei lettek a Tanácsköztársaságnak. A Kommün bukása után együtt menekültek vissza Kassára. Később, de addigra már megszakadt a két fiatalember barátsága, Márai kitörölte ezeket a Budapesten együtt eltöltött hónapokat az emlékezetéből. Márai hagyatékából most váratlanul előkerült egy könyvecske terjedelmű kézirat, ami *Hallgatni akartam* címmel tavaly nyáron a Helikon kiadásában napvilágot látott, s amelyben Márai őszintén megírta, hogy mit is gondol valójában a Horthy fasizmusról. Olyan nyíltan beszélt, hogy később jobbnak látta, ha ez a kézirat a fiókjában marad.

Kivel beszélhettem volna erről az elásott és feltámasztott múltról, ha nem feltámadt apámmal? Az alábbi sorokat akkor vetettem papírra, de amikor az ÉS elutasította a közlésüket, ez az írás ott maradt a számítógépben. El is feledkeztem róla.

Apámmal Márai Sándorról beszélgetünk. Most 2013-at mutat a kalendárium, tart a szokatlan nyári kánikula. Időközben – az elmúlt hét évben – apámnak volt ideje tájékozódni, nagyjából tudja, mi történt halála óta. Délelőtt tízet mutat az óra. Szokásához híven apám a maga tervezte, testére szabott hatalmas foteljében élvezi a klimatizált szoba hűvösét. Előttünk az asztalkán neszpresszó kávé és jégbe hűtött gyümölcslé. Beszélgetés közben iszogatunk, élvezkedünk.

– Sanyinak – mondja apám – halálom óta még majd’ hatvan éve volt, amíg 89 évesen, egyedül maradván, végzett magával. Addig eszméletlenül sokat termelt, amennyire meg tudom ítélni – remekműveket, meg sok vackot is. Mindig is grafomániás volt, így, bár igyekszem, még sok van hátra, hogy naprakész legyek Máraiból. Más régi barátaim még el nem olvasott írásai is ott toporognak körülöttem. És persze, még a maiak is szaporítják a betűket. Nem veszem észre, hogy bármilyen veszély fenyegetné a Gutenberg-galaxist.

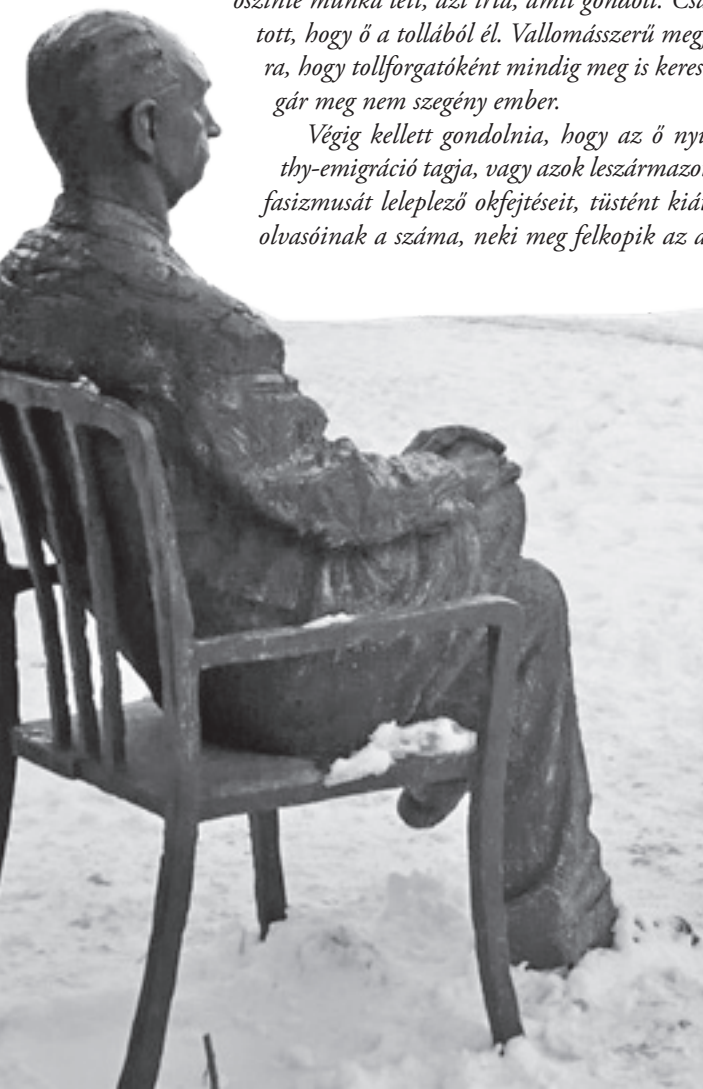
Sanyi naplóit, vallomásait olvasva, nem egyszer nyúlnék a telefon után, hogy megkérdezzem tőle, hogyan is gondolta ezt meg azt. Csak hát a túlvilágra – és a túlvilágról – sincs telefonvonal. Már mondtam neked, hogy halottként nem tapasztalhattam, hogy bármilyen eszköz, vagy kapcsolat lenne. Hullaként fekszik az ember a kassai sírban, és nincs semmi. Ha újra meghalok, akkor sem remélhetem, hogy lesz valahol egy égi kávéház, ahol jókat veszekedhetnék régi barátaimmal.

– Látom, Márai legújabb posztumusz kötete, a Hallgatni akartam van a kezében. Már belenézted?

– El is olvastam. Az derült ki, amit tudtam, hogy Sanyi mindig is mestere volt a betűvetésnek. Minden mondata vérbeli íróra vall. Csak hát a posztumusz fejezetek problémái is az ő írói létéből, írói koncepciójából fakadnak. Barátom ezeket a gondolatait jobbára már az 1949-es, új emigrációban vetette papírra. Írt, írt, amíg a mondanivalója végére nem ért. Eltökélten őszinte munka lett, azt írta, amit gondolt. Csakhogy aztán – feltételezem – eszébe jutott, hogy ő a tollából él. Vallomásszerű megjegyzéseiből ki is tetszik, büszke volt arra, hogy tollforgatóként mindig meg is keresi, amiből telik a jó polgári életre. A polgár meg nem szegény ember.

Végig kellett gondolnia, hogy az ő nyugati olvasóinak nagy többsége a Horthy-emigráció tagja, vagy azok leszármazottja. Ha közreadja a Horthy-éra barokk fasizmusát leleplező okfejtéseit, tüstént kiátkozzák. Vészesen megcsappan várható olvasóinak a száma, neki meg felkopik az álla. Ezért aztán a hallgatás igazi okát

persze nem vallhatta be. A két bevezető fejezet lemetzésének okáról végül adott egy magyarázatot, mondván, nem akarja hazáját külföldön befeketíteni. Pedig jól tudhatta, hogy öt évvel a háború befejezése után ő már semmi újat sem tud mondani azoknak a külföldieknek, akiket valamiért még érdekel Magyarország sorsa. Rádöbbenhetett, hogy az igazmondás luxusát még a nyugati demokráciákban sem engedheti meg magának. Noha később – mint olvasom – váltig hangoztatja, hogy azért kellett emigrálnia, mert kiszámíthatta, a kommunista diktatúrában előbb-utóbb beleütközik az igazmondás korlátaiba. Ugyanakkor azért elgondol-

kodtató, hogy a tömeggyilkos barokk fasizmus nem készítette Márait az ország elhagyására. De az is igaz, 1919 után egyszer már hátat fordított a Horthy fasizmusnak.

– Igen – veszem át a szót apámtól –, a magyar ügyek szakértői még nem felejtették el a kormányzó balul sikerült, amúgy is elkésett kiugrási kísérletének a kudarcát, még tudták, hogy az ország Hitler utolsó csatlósaként fejezte be a vérontást, és a magyarság, meglepő módon, egyedül Sztálinnak köszönhette múltja átfestését. Hogy fekete lepel borult a nehezen megbocsátható bűnökre: a hadüzenetre, az utolsó töltényig folytatott fegyveres ellenállásra, a megszállt területeken zajló népiirtásra. Sztálin egy olyan történelmi tablót akart a világ elé tárni, amelyben Kelet-Európa felszabadított népei lelkes örömmel fogadják a felszabadító Vörös Hadsereg nemes lelkű, lovagias katonáit.

Csakhogyan ez az olajnyomat nem volt összeegyeztethető az iszonyat valóságát rögzítő tudósításokkal. Tehát, arról, hogy mi is történt valójában, inkább hallgatni kellett. Ez nem zárta ki azt, hogy a meggyötört szovjet lakosság megnyugtatóra ne rendeztek volna a kulisszák mögött olyan statáriális pereket, ahol a megszálló hadseregek katonáit vonták felelősségre olyan elkövetett kegyetlenkedések, gyilkosságok miatt, amelyek valóban megtörténtek. Csak arra nincs garancia, hogy mindenkor a valódi bűnösöket állították bíróság elé. Az akkori idők szovjet gyakorlata szerint, a vádlottak mindig bevallották bűneiket. Addig verték, kínozták őket, amíg mindent magukra vállaltak. Tény, hogy a valódi bűnösök megtalálása a háborús körülmények közepette gyakorlatilag megoldhatatlan feladat lett volna, de feltételezem, nem is nagyon strapálták magukat emiatt. Fordított esetben sem lehetett mindig tudni, ki a valódi elkövető. Bejött egy lakásba három orosz katona, akik megerőszakoltak egy ott található szűzket, aki ezt rosszul viselte. Volt, aki bele is halt. Az orosz katonák érthető módon nem hagyták ott a névjegyüket. A szovjet hadvezetés egyébként is folyamatosan azt hirdette, hogy a Vörös Hadsereg katonái mind nemes lelkű igaz emberek, aljas nágalom őket rablással, nemi erőszakkal vádolni. De az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a front elvonulása után az NKVD rendet teremtett, és helyre állt a normális közbiztonság. A katonákat bezárták a laktanyákba, ahonnan nem jöhettek ki. De mivel erről a pozitív fordulatról sem lehetett beszélni, a magyar lakosság tudatában a túlkapások emléke maradt meg. Polcz Alaine megrendítő visszaemlékezésében felidézi megerőszakolásának drámai történetét. De arról nem írt, hogy a helyreállt béke éveiben Mészölyéknél nem zárták kulcsra az ajtót. Csak amikor a Kádár diktatúra lazulni kezdett, és az országban elszaporodtak a rablások, akkor vették elő Mészölyék – és mások is – a lakáskulcsokat.

– Márai Leányfalun élve, rejtőzve, ahol a főváros ostromának idején feleségével, Lolával egy erdőszéli villát bérelt, nem tette le a tollát, folyamatosan írta a naplóját, amelyben – mondhatni –, ha nem is hamis, de egyoldalú képet fest a Vörös Hadsereg zabráltó közlegényeiről, akikkel összeketült. A tiszték, a jelek szerint, nem nagyon érintkeztek a magyar lakossággal. A fordulatról, hogy a szovjet katonák eltűnnek az utcákról és teljes lesz a közbiztonság, ő sem számol be. Nyilván felismerte, hogy a magyar emigráció olvasói számára ennek nincs hírértéke, ezzel nem lehet valódi érdeklődést kelteni.

Más kérdés, hogy Márai művének ez az „elhallgatott” két fejezete mit sem veszített aktualitásából. Mindazok, akik napjainkban a Horthy-világ rehabilitálására töreksenek, akik felállítják a kormányzó szobrát, nagyon nem akarnak ilyen igazságokat olvasni. Most, a Fidesz kormányzása idején ugyan rendre megemlékeznek a sajtó a kötet megjelenéséről, de a recenziók többsége beéri a kézirat lappangása és előkerülése történetének ismertetésével, és mélyen hallgat a kötet valódi tartalmáról. Arról, hogy az író néven nevezi a felelősöket, hogy „barokk fasizmus”-ként említi a Horthy-korszakot, és ki is fejt, hogy mit ért ezen a minősítésen. A jelek szerint, Orbánék napjaink „jobbik” nácijaival együtt annyit értek, hogy mára már

nem tűnik helyénvalónak ennek az igazságnak a kimondása. Mintha ezzel valamilyen illetlenséget vétenének.

A legszörnyűségesebb időkben, halálom okán, igazoltan voltam távol – veti közbe apám. – De mégis el kell töprengenem azon, mit tettem volna, én, ha élek. És ezen közben szép arcát elönti a bánat, az aggodalom. – Lehet, hogy az Anschluss hatására – Sanyihoz hasonlóan, akivel bizonyára tovább tartott volna a barátságunk – én is felismerem, hogy itt a világvége, innen el kell menni. És elviszlek benneteket, téged meg anyádat Párizsba, ahol nekem is sok jó emberem élt. Vagy unokaöcsémhez hasonlóan én is csatlakozom Szlovákiában a fegyveres ellenálláshoz. Te munkaszolgálatosként talán megúszod, Dusika viszont – nővérehez hasonlóan – Auschwitzban végzi. Jobb ebbe nem belegondolni... Felesége, Lola révén persze Sanyi is érintve volt. Mint azóta megérdeklődtem, Maczner mama még időben, ágyban, párnák között halt meg, de Lola apját, az öreg Maczner, aki ugyancsak tekintélyes, vagyonos kassai polgár volt, deportálták. Korábban, még a Republikában, Lola és Sanyi apja, Maczner papa és az idős Grosschmidt, mindketten elismert, tekintélyes jogászok – egy kassai nagyvállalat felügyelő bizottságában egymás mellett ültek, sőt jóban is voltak. Máraiék meg is próbálták az öreg Maczner kimenteni a zsidótlanított Kassáról, de nagy szívfájdalmukra, kudarcot vallottak. Lola apja az auschwitzi gázkamrákban lelte halálát. Erről a tragédiáról is hallgat a Hallgatás könyve. Sanyi – mint tapasztalom – bölcsőbbnek tartotta, hogy ne beszéljen a maga személyes érintettségéről. Egy szóval sem említi, hogy feleségét csak „árja párjaként” tudta a legrosszabbtól megmenteni. Holott visszaemlékezéseit már a vészorszak, a borzalmas tragédiák után írja.

– Igaz – egészítem ki apám szavait –, de azért Márai nem hallgat a holokausztról. A most előkerült két fejezetben is tárgyilagosan beszél a zsidók üldözéséről és kiirtásáról, mindent elmond, amit kell, a tömeggyilkosság méreteiről, az embertelenségről. Nem hallgat az embertelen bánásmódról sem, csak éppen egy szóval sem említi, sorstársakként némi dühös felháborodást is elvárhattunk volna, hogy felesége révén ő is veszélyben volt. Úgy érzem, hogy Márai úgy számol be a háborús tragédiákról, emberek haláláról, a romhalmazzá lőtt Budáról, mint ha a Vezúv látványa öntötte volna el a magyar Pompeit. Pedig a Hallgatni akartam oldalairól félreérthetetlenül kiderül, hogy Márai pontosan tudta, mi történt, nem volt kétsége sem Hitler Németországának, sem a magyar Bárdossy, Horthy, a magyar vezérkar felelősségéről. De ezt, expressis verbis, mégsem mondja ki. Végül – mint tudjuk – nem is engedte megjelenni a Hallgatni akartam leg súlyosabb fejezeteit.

– Nehéz ezzel mit kezdeni, különösen, hogy Sanyi már halott, én meg újra itt vagyok.

Szegény Márai Sándorom, sóhajtott nagyot apám. A hatalomra kerülő kommunisták elől a demokratikus Nyugatot választotta, mert nem alaptalanul tartott attól, hogy nem írhatja meg szabadon, amit gondol, amit igaznak hisz. De a demokráciákban is kiderült számára, hogy hazájáról a teljes igazságot ott sem publikálhatja.

– És mondd, a Nagy Igazság most megírható idehaza?

Láttam az orrán, azt a választ várja tőlem, hogy nem. De nem ezt válaszoltam.

– Mialatt haláloz okán igazoltan távol voltál, a harmincas években betört a világ szellemi életébe egy Bertolt Brecht nevezetű drámaíró, a Háromgarasos operának talán még hallottad a híret. Ő még a második világháború előtt megjelentetett egy elgondolkodtató esszét Az igazság megírásának öt nehézségéről. Első nehézségként azt tettelezte, hogy tudjuk-e, mi az okvetlenül megírandó Nagy Igazság. Azt már ő is érezte, hogy erre rájönni nem könnyű feladat. Azóta a bekövetkezett informatikai forradalom, az új tudományos felfedezések következtében, ez még nehezebb feladat lett. Van min töprengeni. ■ ■ ■

■ **Mihályi Gábor** (Kassa, 1923): irodalomtörténész, kritikus. A Nagyvilág folyóirat rovatvezetője volt 1951–1990 között. Több mint tíz könyv szerzője, a Kalligramnál 2012-ben jelent meg a *Két apa között – A magyar baloldal tragédiája (1899–1990)* című könyve.